

ВІДНОВЛЕННЯ ТА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ У 20-ті – 30-ті рр. XVII СТ.

Актуальність теми. Всебічний підхід до вивчення історії Церкви в Україні засвідчує, що в долі українства вона доволі часто відігравала суперечливу роль, а церковно-релігійні процеси, які визначають стан і перспективу розвитку Українського Православ'я – черговий і незаперечний доказ цьому.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку держави та національно-релігійного поступу нашого народу Українське православ'я намагаються репрезентувати аж три церковно-релігійні утворення (УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП), які не лише ведуть постійну боротьбу за сфери впливу, а й не мають євхаристичного єднання між собою. Це призводить до деконсолідації пастви та внутріцерковного протистояння. Домінування нагеорелігійному просторі України релігійної інституції (УПЦ МП), яка не тільки підпорядкована чужоземному духовному центру (Московській патріархії), а й служить у руках останньої вправним знаряддям для пропаганди та нав'язування такого собі „наднаціонального християнства”, а насправді – великоросійської національної гегемонії, ставить під загрозу національну безпеку нашої країни.

У цьому контексті загострюється потреба наукового аналізу ролі та місця сучасних позаієрархічних структур (церковних братств, місій, товариств тощо), які в тій чи іншій формі, тією чи іншою мірою прагнуть впливати і впливають на суспільно-релігійне життя у наш час. Екстраполяція історичного досвіду функціонування церковних братств на теперішні внутрішньоцерковні трансформації дає змогу виробити таку модель взаємовідносин „світського елементу” і духовної влади в Церкві, яка б враховувала не лише моральні, а й церковно-канонічні детермінанти світського впливу на церковно-релігійне життя в Україні. Адже навіть помірне домінування у внутрішньому житті Церкви позаієрархічного впливу має більше негативного, аніж позитивного.

Отже, актуалізація проблематики братського руху та його ролі у церковно-релігійному житті православних за умов бездержавності є об'єктивно детермінована, тому тема нашого дослідження є, **безперечно, актуальною**. До того ж, сформульовані у статті положення та висновки проливають світло на окремі фрагменти як церковної, так і світської історії України.

Мета та завдання дослідження полягають в концептуальній об'єктивності та адекватному історико-філософському аналізі причин, форм і методів боротьби православних посполитих за відновлення церковної ієрархії 1620 р. Спираючись на цю теоретико-методологічну настанову, автор також прагне з'ясувати та об'єктивно витлумачити роль і

місце „світського елемента” у збереженні осередків православного життя у постберестейський період.

Об’єктом дослідження є історіософське осмислення умотивованості дій православних вірян, церковних братств, шляхти та окремої тогочасної суспільної верстви – козаччини – у боротьбі за відновлення ієрархії 1620 р.

Предметом виступає релігієзнавчо-історіософський дискурс питання відновлення православної ієрархії, специфіка функціонування та її внутрішнє життя у 20-ті – 30-ті рр. XVII ст.

Хронологічні межі дослідження визначені внутрішньою логікою подій та обмежені першою чвертю XVII ст.

Основний зміст статті. Проблема, яку ми актуалізуємо й прагнемо дослідити у цій короткій історичній розвідці, є наслідком суспільно-релігійних трансформацій у середовищі православних посполитих наприкінці XVI ст., які завершилися Берестейською церковною унією 1596 р.

Попри те, що більшість єпископату і вірян Української Церкви (Київської митрополії) загалом сприйняли ідею церковного поєднання з Римським Апостольським Престолом, дві доволі впливові єпархії – Львівська та Перемиська – залишилися вірними Православ’ю. Їхні очільники, за розпорядженням князя К.Острозького, скликали Берестейський протиунійний собор, на якому засудили унійні ініціативи та піддали анафемі єпископів-уніатів (на боці церковного поєднання стояли Митрополит Київський Михайло Рогоза та п’ять єпископів Української Церкви).

Радикалізація церковно-релігійного життя наприкінці XVI – поч. XVII ст. (перше поунійне покоління) зумовила глибокі суспільно-політичні трансформації: загострилася міжцерковна полеміка та релігійне протистояння, які дуже швидко переросли у війну за конфесійною ознакою. Зайвим буде доводити, що унія вивела церковно

релігійну політику в речі Посполитій на рівень проблеми загальнодержавного та загальносуспільного масштабу. Єпископ Софрон Мудрий справедливо наголошує, що „з юридичної точки зору цей факт належало поладнати і справу розв’язати на користь спасіння душ віруючих”. Однак, „перші тридцять років після Берестейського порозуміння, - пише історик і духовний владика, - влада Речі Посполитої керувалася у вирішенні цієї проблеми методом зволікання з основним розв’язанням або давала лише половинчасті розв’язки, щоправда, толеруючи існуючий стан”^[1].

Об’єктивно ж така позиція польського уряду була вигідною для протиунійного табору. Православним вдалося активізувати власні позиції і перейти в контрнаступ у боротьбі за власні релігійні права. Відомий російський дослідник А. Карташев, витлумачуючи проблеми самозбереження православних у постберестейський період, визнає, що Річ Посполита все ж таки враховувала їхні інтереси та звертала увагу на запити.

До позитивних сегментів державної політики Речі Посполитої він відносить перед усім „те, що православним надавалася можливість і друкованим способом, і усно, і на генеральних сеймах заявляти про свої утиски та обмеження”^[2]. Однак ситуація складалася так, що не дуже то й було кому представляти інтереси православних на державному рівні. 1607 р. спочив у Бозі противник унійного поєднання єпископ Львівський Гедеон, а невдовзі – 1610 р. – його соратник, єпископ Перемиський Михайло Копистенський.

Усвідомлюючи загрозу втратити апостольську спадковість духовної влади в Церкві, православним за допомогою успішних маневрувань 1608 р. вдалося настановити на єпископську кафедру м. Львова Єремію Тисаровського, який одержав свячення від митрополита Сучавського Анастасія (Румунія). Польський король не заперечував проти цього висвячення лише тому, що новий єпископ запевняв монарха, що він уніат^[3]. За нашими спостереженнями, в умовах протистояння між уніатським і православним духовенством таке траплялося дуже часто. Проте, як доводить В. Антонович, у більшості випадків свячення „на боці” канонічними не визнавали ні православні, ні тим паче уніати чи римо-католики^[4].

За таких умов у православних був один єдиний вихід – правові заходи відстоювання власних релігійних свобод. Цю місію на себе взяли церковні братства, їм всіляко сприяли та допомагали Східні Патріархи та Митрополити^[5]. Братський вплив стає дієвим з того часу, коли їхню діяльність підтримала місцева шляхта. До того ж, братства мали широку соціальну та матеріальну базу, що змушувало зважати на них як на своєрідну форму позаєрархічних церковних структур. При цьому церковні братства були чи не єдиною легітимною структурою в Речі Посполитій, що дозволяло їм впливати на суспільно-релігійне життя в державі. Саме тому братчики брали на себе право укладати протестації, подавати різного роду петиції, виступати в судах тощо^[6].

Визнане державою правове становище церковних братств заохочувало прагнення різних верств православної суспільності прилучитися до братського руху. Так, 1616 р., до складу Київського братства влився полковник Петро Конашевич-Сагайдачний зі „всім Військом Запорозьким”^[7]. Ця подія стала новим імпульсом у боротьбі православних посполитих за власні релігійні права. Козаки офіційно проголосили себе покровителями церковних братств і цим самим посилили їхній авторитет як єдиної легітимної позаєрархічної структури в Речі Посполитій. Отже, злиття козаків з братським рухом внесло свої корективи не лише у суспільно-релігійне, а й суспільно-політичне життя Речі Посполитої: спочатку цей тандем сприяв підвищенню авторитету „світського елемента” у задоволенні релігійних прагнень православних і змусив польський уряд скорегу

вати церковно-релігійну політику у бік лояльності, а пізніше – піти на серйозні поступки аж до легалізації православної ієрархії у 30-х роках XVII ст.

Водночас, варто зазначити, що й за таких умов православне духовенство й надалі неохоче підтримувало братський рух.

Очевидно, що тут давався зв'язок між гірким досвідом співпраці з братчиками у доберестейський період, який характеризувався затяжними конфліктами, зумовленими боротьбою за сферу впливу.

Особливо гострими були протистояння між єпископом Львівським Гедеоном і Свято-Успенським Ставропігійним братством^[8].

Перші свідчення про рішучу підтримку козаками православної віри історичи пов'язують з 1610 р., коли було проголошено декларацію цілковитої солідарності козаків з українською інтелігенцією (передусім з духовенством) у справах релігійної та національної боротьби^[9].

Козаки обіцяли захищати православні святині, монастирі і єпископії. Однак відправним пунктом в остаточному оформленні союзу Церкви і Козаччини як реального фактуса спільного, національного та духовного життя православних посполитих було канонічне відновлення православної ієрархії. Цей акт відбувся 1620 р. за допомогою козаків і безпосередньої підтримки їхнього очільника полковника Петра Сагайдачного^[10].

Ситуація складалася на користь православних. Збіглися в часі дві вигідні для них події: війна Речі Посполитої з Туреччиною та візит патріарха Єрусалимського Феофана в Москву (прибув у квітні 1619 р.).^[11] У лютому 1620 р. він залишив Московію і в березні цього ж року під охороною козацького війська, яке, за словами літописця, „обточиша его стражбою акі пчели матіцу свою, так святійшого отця і пастиря овци его от волков стерегли” патріарха доправили до Києва^[12]. Тут його зустріла козацька старшина і сам гетьман Петро Сагайдачний^[13]. Уряд Речі Посполитої завжди ставився з підозрою до будь-яких місій зі Сходу, вважаючи ємісарів за шпигунів турецьких, але дозволив на візитацію православних парафій, церковних братств і монастирів патріарху Феофану все ж таки надав^[14]. Однак відстежити усю його діяльність королівська влада не могла: ситуацію ускладнювала поразка польських військ у збройному конфлікті з Туреччиною.

Під протекторатом козаків патріарх Єрусалимський Феофан оселився в Києво-Печерській Лаврі, звідки візитував парафії, приймав депутації православних братств, монастирів, підтверджуючи й надаючи їм свої благословення та ставропігійні права^[15]. За час перебування в Києві патріарх Феофан здійснив низку єпископських свячень. Так, на початку жовтня 1620 р. він висвятив ігумена Межигірського братського монастиря Ісайю Копинського на єпископа Перемиського (1631-1632 рр.), а ігумена Київського Свято-Михайлівського монастиря Іова Борецького – на митрополита Київського (1620-1631 рр.). Кількома тижнями пізніше – Мелетія Смотрицького на архієпископа Полоцького (1620-1633 рр.). Посвячення відбувалися соборно, проте таємно.

Патріарху Феофану співслужили митрополит Софійський (Болгарська Православна Церква) Неофіт і єпископ Страгонський Авраамій^[16]. Сучасний російський дослідник Л. Кукушкін пише, що патріарх Константинопольський Тимофій, услід за патріархом Феофаном, відрядив до Речі Посполитої свого екзарха архімандрита Арсенія, який начебто мав підтвердити делеговані Константинопольським престолом права на архієрейські свячення у Київській митрополії^[17]. За нашими спостереженнями, цей історик скоріш за все сплутав імена Авраамій з Арсентій, а, можливо, й свідомо уводить ще одну дійову особу, щоб надати акту відновлення православної ієрархії більшого значення.

Єрусалимський патріарх залишив Київ наприкінці року. Дорогою до Єрусалима під охороною козаків і самого П.Сагайдачного, Феофан у різних місцях посвятив ще трьох владик^[18]: в Трахтемирові – ігумена Єзекіїля Курцевича на єпископа Володимирського (1621-1626 рр.); в Білій Церкві на єпископа Луцького висвячено Черницького ігумена Ісаакія Борисковича (1621-1641 рр.), а в Животові на Брацлавщині – Мілецького ігумена Паїсія Іполитовича (1621-1633 рр.) на єпископа Холмського, єпископом Турово-Пінським став Авраамій Страгонський, а Львівську кафедру, як і раніше, посідав єпископ Єремія Тисаровський^[19].

Акт відновлення православної ієрархії історики оцінюють кожен по своєму: одні засуджують як неканонічний і такий, що суперечив офіційній практиці призначення на найвищі духовні посади в Речі Посполитій^[20], а інші, навпаки, виправдовують. Насправді ж реакція польського уряду на діяльність патріарха Феофана була рішучою й адекватною: король Сигізмунд III оголосив патріарха самозванцем, релігійно-політичним провокатором і турецьким шпигуном, а рукоположених ним єпископів неканонічними і такими, що підлягають арешту та державному суду. Нелегітимність і неканонічність нової ієрархії пояснюють так: 1) Феофан – патріарх Єрусалимський, а не Константинопольський, і православні посполиті не перебувають під його юрисдикцією, а під омофором патріарха Константинопольського, тому ніхто, крім нього самого, не має права втручатися у внутрішнє життя Київської митрополії; 2) якщо патріарх Феофан навіть і мав дозвіл від патріарха Константинопольського, то точно не мав його від монарха Речі Посполитої, що прямо суперечило тогочасній практиці поставлення в митрополити чи єпископи^[21].

Відновлення православної ієрархії було справді суспільно резонансною подією. Папа Римський Григорій XV (1621-1623 рр.) вислав на адресу короля грамоту, в якій радив піддати „руських лжеєпископів, що провокують заворушення, справедливому покаранню”^[22]. Ініціативу Григорія XV на місці підтримав митрополит Київський (уніатський) Йосип Велямін Рутський і виголосив щойно висвяченим ієрархам анафему^[23].

Отже, новопоставлена ієрархія перебувала поза законом, а тому всі православні владики переховувалися здебільшого у монастирях Києва (там вони під захистом козаків почували себе у безпеці), чого не можемо сказати про їхню

паству, якою вони начебто управляли таємно^[24]. Наскільки ефективним було таке управління на відстані, здогадатися не важко.

Дискусійним залишається також питання, кому належить ідея, ініціатива та план відновлення православної ієрархії в Київській митрополії. Одні прагнуть показати це як свідчення зміни національної свідомості спокушених унією православних посполитих, а інші, – як один із перших кроків Московії на шляху до поглинення Київської митрополії, що, зрештою, й сталося через півстоліття. Наведемо декілька переконливих узагальнень з цього приводу. Так, відомий сучасний церковний історик і владика Софрон Мудрий пише: „Найбільш правдоподібно, в Москві складено план відновлення Київської православної митрополії”^[25]. Фактично ж це саме засвідчує і російський дослідник А.Карташев (хоча в оцінці багатьох інших історичних фактів його судження відрізняються від тих, що культивує С.Мудрий). „Цей план, звичайно, таємно, готувався здавна, - пише А.Карташев, - аж ось настав сприятливий момент, коли Константинопольський патріарх відрядив свого помічника, патріарха Антіохійського Феофана, спочатку з особливою місією у Москву...”^[26]. Ще одним свідченням того, що Москва могла давати якісь поради патріарху Єрусалимському Феофану щодо його діяльності в Речі Посполитій і, зокрема, стосовно свячень, є лист, у якому той інформує ним же поставленого Московського патріарха Філарета (Романова) про „свої успіхи” та дякує цареві „за милостиню та гостину”^[27]. Отже, ми бачимо, що питанням відновлення православної ієрархії в Речі Посполитій Москва переймалася чи не найбільше, проте не варто забувати, що й інші Православні Церкви теж могли бути в цьому зацікавлені, а найбільше Константинопольська патріархія. Підтвердженням цього є поява „під рукою” у патріарха Єрусалимського митрополита Софійського та єпископа Трагонського (без Москви свячення могли б відбутися, однак без участі ще двох єпископів – ніяк).

Висновки. Комплексне дослідження історичної дійсності початку XVII ст., аналіз методів і форм боротьби „світського елементу” – пересічних вірян, шляхти та церковних братств – за відновлення православної ієрархії 1620 р., дає можливість зробити такі узагальнення і висновки.

1. Релігійна політика Речі Посполитої зумовила суттєві соціально-політичні та конфесійні зміни, наслідком яких стала неминуха загроза знищення Православ'я на тих землях, що сьогодні формують Українську державу. Нехтування релігійними правами православних, особливо за часів правління Сигізмунда III, збудило у свідомості православних посполитих потребу активізації процесу з відновлення православної ієрархії та боротьби за офіційне її визнання. Ця боротьба мала різні форми: від церковно-релігійної полеміки аж до збройних повстань.

2. Найбільш яскраво виражену полемічну та ідеологічну боротьбу вели братства. Вони своєю формою впорядкування внутрішнього церковного життя зумовили таку своєрідну рису української православної церковності, як соборноправність. Братське народопрямство репрезентувало одну з моделей участі мирян у церковному житті, яка мала двояке значення в житті Української Православної Церкви (Київської митрополії). Деяко інша модель була пов'язана з

релігійно-політичним аспектом діяльності козащини. Козацтво не змагало до абсолютного впливу на внутрішнє життя у Київській митрополії, натомість рішуче виступало за його відновлення і збереження в умовах чужоземного релігійного та суспільно-політичного впливу. Водночас роль козащини у легелізації православної ієрархії 1632-1633 рр. не була такою дієвою, як під час її відновлення 1620 року.

3. Відновлення православної церковної ієрархії викликало гостру реакцію польського уряду та католицьких кіл Речі Посполитої. Однак під тиском політичних обставин їм не вдавалося загальмувати процес відродження Православ'я. На користь православних посполитих ситуація кардинально змінилася зі смертю короля Сигізмунда III. Його наступник Владислав IV, потребуючи підтримки на елекційному сеймі, підписав історичний документ, який увійшов в історіографію під назвою „Статті замирення народу руського”.

А н о т а ц і ї

У статті зроблено спробу реконструювати історичну дійсність та відтворити умови, в яких опинилося Українське православ'я після Берестейського унійного собору 1596 р. Проілюстровано основні методи та форми боротьби православних вірян, а особливо ж церковних братств, за відновлення своєї ієрархії. Значну увагу приділено дослідженню внутрішніх аспектів суспільно-релігійних рефлексій, що змушували „світський елемент” до громадянського спротиву та правового врегулювання релігійного конфлікту, породженого ідеєю унії. Обґрунтовано також сутність державницького підходу польського уряду до розв'язання проблеми легалізації Православної Церкви. І, нарешті, витлумачено історичне значення акту відновлення та легалізації діяльності православної церковної ієрархії у 20-ті – 30-ті рр. XVII ст. Доведено, що релігійна політика Речі Посполитої була націлена на нехтування релігійними правами православних, а надто ж за часів правління Сигізмунда III. У період безкоролів'я, а також після обрання на королівський престол Владислава IV православні активізували боротьбу за власні релігійні права та свободи. Боротьба набирала різних форм: від церковно-релігійної полеміки аж до збройних повстань, що не обходилися без жертв як з боку православних, так і з боку уніатів. Найбільш яскраво виражену полемічну та ідеологічну боротьбу вели церковні братства та козацтво. Завдяки їхнім зусиллям та підтримці шляхти вдалося відновити православну ієрархію, постання якої викликало гостру реакцію державної влади Речі Посполитої, а тому її легалізація затрималася більше ніж на десятиліття.

Ключові слова: Українська Церква, Київська митрополія, православна ієрархія, церковні братства, світський елемент, статті замирення.

В статье сделана попытка реконструировать историческую действительность, а также воспроизвести условия, в которых оказалось Украинское православие после Берестейского унийного собо

ра 1596

г. Проиллюстрировано основные методы и формы борьбы православных верующих, прежде всего церковных братств, за восстановление православной иерархии. Особо сосредоточено внимание на исследовании внутренних аспектов общественно-религиозных рефлексий, провоцировавших „светский элемент”

к гражданскому сопротивлению, а также к правовому урегулированию религиозного конфликта, порождённого униянным проектом. Обосновано также сущность государственного подхода польского правительства к разрешению проблемы легализации Православной Церкви.

И, наконец, истолковано историческое значение акта восстановления и легализации деятельности православной церковной иерархии в 20-х -30-х годах XVII в. Доказано, что религиозная политика Речи Посполитой была направлена на пренебрежение религиозными правами православных, а именно во времена правления Сигизмунда III.

В период безкоролья, особенно с избранием на королевский престол Владислава

IV православные активизировали борьбу за собственные религиозные права и свободы. Борьба принимала различные формы: от церковно-религиозной полемики до вооружённых восстаний, вследствие которых были жертвы как со стороны православных, так и униатов. Наиболее открытую полемическую и идеологическую борьбу вели церковные братства

и казачество. Благодаря их усилиям и поддержке, православные польские смогли восстановить иерархию, возобновление которой вызвало острую реакцию государственной власти Речи Посполитой, которая больше десятилетия ее не признавала. Лишь благодаря стечению военно-политических обстоятельств легализация православной иерархии все-таки наступила в 1632 г.

Ключевые слова: Украинская Церковь, Киевская митрополия, православная иерархия, церковные братства, мирской элемент, статьи примирения.

The article reproduces the conditions in which Ukrainian Orthodox Cathedral was after Berest Union in 1596 in terms of reconstruction of historical reality. It illustrates the basic methods and forms of struggle of Orthodox believers, especially church fellowship for the restoration of the Orthodox hierarchy. Particular attention is focused on the study of the internal aspects of social and religious reflections which provoked the "secular element" to the civilian resistance, as well as to the legal regulation of religious conflict generated by the Union project. It is justified as the essence of the state approach of the Polish government to solving the problem of legalization of the Orthodox Church. And finally, the historical significance of the act construed recovery and certification of the Orthodox Church hierarchy in the 1620s - 1630s. It is proved that the religious policy of the Commonwealth was targeted (directed) to the neglect of Orthodox religious rights, namely, during the reign of Sigismund III. During the "no king" period, especially with the election of the royal throne of Vladislav IV Orthodox intensified struggle for their religious rights and

freedoms. The struggle took different forms, ranging from church-religious polemics to armed rebellions, in consequence of which there are casualties, both from the Orthodox and Uniate. The most openly polemical and ideological struggle waged religious brotherhood and the Cossacks. Thanks to their efforts and support of the Orthodox Commonwealth it became possible to restore the hierarchy the resumption of which caused a sharp reaction from the government of Poland which is more than a decade it did not recognize. Only by coincidence of military and political circumstances of the legalization of the Orthodox hierarchy still occurred (1632).

* Шкрібляк Микола – доцент, докторант кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича (м. Чернівці).

[1] Мудрий Софрон. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ, б.р. – С.228.

[2] Карташев А.В. История Русской Церкви. – М., 2005. – С. 664.

[3] Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – К., 1989. – Т.1. – С.470.

[4] Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст.

// Розвідки про церковні відносини на Україні–Руси XVI – XVIII ст. – Львів, 1990. – Т. VIII. – Препринт. – Львів, 1991. – С. 126-127.

[5] Федорів Ю. Історія Церкви в Україні – Львів, 2001. – С.164.

[6] Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви: В 4-х т. – Т.1. - Нью-Йорк, 1955. – С. 12-14.

[7] Грушевський М. Історія України: В 12-ти т. – Т.7. - Нью-Йорк, 1955.. – С. 404-411.

[8] Конфліктам руського православного духовенства і церковних братств присвячено чимало наукових досліджень. Це пояснюється передусім тим, що взаємини мирян і церковної ієрархії є одним із центральних і визначальних факторів внутрішнього життя Української Церкви (Київської Митрополії) як в доберейстейський, так упостберестейський періоди. Докл. див.: Дмитриев М. Между Римом и Царьградом: Генезис Брестской Церковной Унии 1595 –1596 гг. – М., 2003. – С. 92-120.; Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 187-217.; Шкрібляк М. Роль Львівської та Перемиськоїєпархій в унійних процесах кінця XVI – початку XVIII століть. – Канд. дисертація на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – Острог, 2007. – С. 8-102.

[9] Історія православної Церкви в Україні: Збірка наукових праць. – К., 1997. – С. 107.

[10] Петро Конашевич-Сагайдачний у цей час не був гетьманом, а перебував під „регіментом гетьмана Бородавки” як полковник. Козацька старшина, невдоволенапропольською орієнтацією Сагайдачного, позбавила його гетьманської булави й гетьманом „Війська Запорозького” обрала Яцьк а Неродича-Бородавку. П.Сагайдачнийсконцентрував увесь свій вплив на території, що не підлягала Запоржжю, а саме: Київщині та Трахтемирівщині. Можна припускати, що саме це відіграло ключову роль у тому,що Петро Конашевич-

Сагайдачний став безпосереднім учасником акту відновлення православної ієрархії 1620 р.

[11] Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – С.173.

[12] Кукушкин Л. История Православия: В 3 ч. – Харьков, 2010. – С. 655.

[13] Покровский И. Русские епархии XVI – XVII вв. – Казань, 1897. – С. 108.

[14] Карташев А.В. История Русской Церкви. – С. 669.

[15] Історія православної Церкви в Україні. – С. 109.

[16] Полонська–Василенко Н. Історія України. – С. 443.

[17] Кукушкин Л. История Православия. – С. 655.

[18] Подорож було скеровано через

Молдову, оскільки мандрівки „католицькими територіями” могли бути небезпечними для Патріарха.

В часи протистояння Речі Посполитої та Порти східних патріархів сприймали як шпигунів. Так було й під час першої подорожі в Москву Константинопольського патріарха Єремії II Траноса.

[19] Мудрий С.. Нарис історії Церкви в Україні. – С.230;

пор. Історія православної Церкви в Україні. – С.109.

[20] Там само. – С. 230.

[21] Пор.: Полонська–Василенко Н. Історія України. – С. 475.

[22] Карташев А.В. История Русской Церкви. – С.669.

[23] Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. – Філадельфія, 1954. – С. 325, 329-334.

[24] Кукушкин История Православия. – С. 655.

[25] Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – С.229.

[26] Карташев А.В. История Русской Церкви. – С. 669.

[27] Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – С.229.